

**ԳԵՈՐԳԻ ՄԻՐԶԱԲԵԿՅԱՆ**

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ  
ՀՏԴ 93/94

**ՎԵՂԻ ԳԱՎԱՌԸ 1590 թ. ՕՍՄԱՆՑԱՆ ՀԱՐԿԱՅՈՒՑԱԿՈՒՄ**

**Բանալի բառեր և արտահայտություններ.** Վեղի, Օսմանյան կայսրություն, Ռևան, օսմանյան հարկացուցակ, հարկեր, քիլե, արչե:

**Ключевые слова:** Веди, Османская Империя, Реван, османский налоговый реестр, налоги, киле, акче.

**Keywords:** Vedi, Ottoman Empire, Revan, ottoman tax register, taxes, kile, akçe.

Օսմանյան կայսրությունը 16-րդ դարի վերջերին Սեֆյան Իրանի դեմ ռազմական գործողությունների արդյունքում, ի թիվս այլ տարածքների, գրավելով ողջ Այսրկովկասը, ձեռնամուխ է եղել նոր շրջանների աշխարհագրի անցկացմանը միտված քայլերին: Այդ գործընթացը ներառել է նաև Երևանի վիլայեթի 1590 թ. հանգամանալից աշխարհագիր-ցուցակները<sup>1</sup>, որտեղ անբակտեղի մաս է կազմել Վեղիի գավառը<sup>2</sup>:

Վեղիի հարկացուցակը կարևոր սկզբնաղբյուր է շրջանի ժողովրդագրության և սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների ուսումնասիրման համար: Աշխարհագրի շնորհիվ կարելի է պարզել գյուղատնտեսները, այնտեղ հաշվառված մարդկանց քանակը, նրանց անունները, գավառի էթնիկական կազմը, գյուղերից գանձվող հարկերը և մի շարք կարևոր այլ հարցեր:

Հստ 1590 թ. օսմանյան հարկացուցակի տվյալների, Վեղիին են պատկանել 53 գյուղ: Դրանց թվում են եղել՝ Մեծ Վեղի, Աշթի, Փոքր Վեղի, Քարաբաղ, Զիդին<sup>3</sup>, Բաղչաջաք, Մունլա Մեյֆ Ալդին, Խոսրով, Մեծ Դիքլու, Փոքր Դիքլու, Չուքանդագ, Վերին Քարաբիդ, Ներքին Քարաբիդ, Օշար, Քըզըլվիրան, Զենջիրլու, Ինջա Դիրե, Աղչաքիլիսե, Քաղիքենդի, Աղչավիրան, Գութուս, Հաքաս, Չանլու, Ջարմալիս, Քուսուս, Ջարդաքլու, Փունուս, Քարաջա Աբդալ, Գյոլ քենդի, Թինաս, Շեյխաջաք, Քինգաք,

---

<sup>1</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TT, 0633, Tapu Tahrir Defteri, 52,5 X 20, Numaralı 394 (այսուհետև՝ BOA).

<sup>2</sup> BOA. Էջ 214-227:

<sup>3</sup> Գյուղանվան ճշգրտությունը հստակ չէ:

Ախփարս, Խամուդ, Մանքիք, Ջիմմի, .....<sup>4</sup>, Անգիգ, Մուսա Դերվիշ, Շահրիյար, Սուլթան Սարայ, Ալի Քարա, Մաքար Դերվիշ, Շաքար Ալքուջ, Քարախաչ, Միրարուս, Արմուք, Գել Դերվիշ, Քամիշլու, Փոքր Դիքլու, Քուրավան, Միրաքլու Բուջադը և Փիրիլու գյուղերը:

Նշյալ գյուղերի ճնշող մեծամասնության դիմաց որևէ բնակիչ արձանագրված չէ և միայն 9 գյուղ է աչքի ընկել հաշվառված գյուղացիներով: Այդ բնակավայրերից էին Մեծ Վեդին, Աշթին, Փոքր Վեդին, Քարաբաղը, Ջիդինը, Մունլա Սեյֆ Ալդինը, Խոսրովը, Մեծ Դիքլուն և Քուրավանը:

Գյուղերի համատեքստում մեծ կարևորություն է ներկայացնում ամենաշատ բնակչություն արձանագրված բնակավայրերի ուսումնասիրությունը, որոնց շրջանում աչքի է ընկել Մեծ Վեդին, ուր նշված է 81 շունչ: Դրան հաջորդել է Մեծ Դիքլուն՝ 40 հաշվառված անձով: Ինչ վերաբերում է մյուս 7 գյուղում հաշվառված մարդկանց տվյալներին, ապա նրանց թիվը տատանվել է 7-ից 33-ի միջև:

Հարկացուցակում գրանցված մարդկանց վիճակագրությունը հնարավորություն է տալիս ներկայացնելու գավառի ժողովրդագրական պատկերը: Աշխարհագրի թարգմանությունը ցույց է տալիս, որ գյուղերում բնակվել են այլադավաններ<sup>5</sup> և մահմեդականներ. ընդ որում նրանք ապրել են միայն առանձին գյուղերում: Հարկ է նշել, որ անձնանունների քննությունից կարելի է փաստել, որ ոչ մահմեդականները եղել են հայազգի:

Վեդիի աշխարհագրում հայերը արձանագրված էին 3 գյուղում՝ Քարաբաղում (33 շունչ), Ջիդինում (7 շունչ) և Խոսրովում (10 շունչ): Ինչ վերաբերում է գավառի մահմեդականներին, ապա նրանք, բնականաբար, բնակվել են բնակչությամբ աչքի ընկած մյուս 6 գյուղում: Այսպես օրինակ՝ Մեծ Վեդիում գրանցվածների թիվը կազմել է 81 շունչ, Աշթիում և Փոքր Վեդիում 28-ական շունչ, Մունլա Սեյֆ Ալդինում՝ 21 շունչ, Մեծ Դիքլում՝ 40 շունչ և Քուրավանում՝ 27 շունչ:

Վերոնշյալ տվյալներից ստացվում է, որ գավառում հաշվառվել է 50 հայ և 225 մահմեդական: Հարկ է նկատել, որ հարկացուցակում հայերի շրջանում որևէ ամուրի գրանցված չէ, ուստի եղել է նույնքան ընտանիք: Դրան զուգահեռ, մահմեդական ընտանիքների թիվը կազմել է 197-ը, որը պայմանավորված է եղել 28 ամուրիի գոյությամբ: Այսպիսով, ընթացիկ փաստերից երևում է, որ հայերը գավառում կազմել են փոքրամասնություն:

<sup>4</sup> Գյուղանունը հարկացուցակում լավ չի երևում:

<sup>5</sup> Այն բնորոշվել է «کبران»-«Գյաբրան» եզրույթով, որը վերաբերել է ոչ մահմեդականներին:

Թեպետ բնակչությամբ աչքի ընկած քիչ գյուղերին, այնուամենայնիվ, դրանց շրջանում եղել են այգիներ, պարտեզներ և չիֆթեր<sup>6</sup>: Հատկապես շատ էին այգիները, որոնց թիվը գավառում 214 հատ էր: Ամենաշատը նկատելի է Քարաբաղում և Մեծ Վեդիում, որտեղ եղել են համապատասխանաբար՝ 93 և 88 այգի: Այգիներին զուգահեռ նշվել են նաև մի շարք պարտեզներ, որոնք գավառում 19 հատ էին: Ինչ վերաբերում է չիֆթերին, ապա նրանց թիվը ամբողջ գավառում չի գերազանցել 10-ը:

Աշխարհագրի հաջորդ հատվածը վերաբերում է գավառում սահմանված հարկերին: Նկատելի են իսփենջի<sup>7</sup>, բեննաքի<sup>8</sup>, դյոնումի, ցորենի, գարու, կորեկի, սիսեռի, քաղցուի, մրգի, ոսպի, բրնձի, բամբակի, այգիների, ինչպես նաև՝ չիֆթլիքների մուքաթիայի<sup>9</sup>, փեթակի, բանջարանցի, խոտի, արոտի, ձմեռակացի, ոչխարների, դաշտապահության և հողի թափուի<sup>10</sup>, հարիջի<sup>11</sup>, բադիավայի<sup>12</sup> և հարսնության, ջրաղացների և ներկատնի համար գանձվող հարկերը:

Վերոնշյալ հարկերի մեծամասնությունը գանձվել է յուրաքանչյուր գյուղից: Դրանք էին՝ իսփենջի կամ բեննաքի հարկը<sup>13</sup>, ինչպես նաև դյոնումից, ցորենից, գարուց, կորեկից, փեթակից, բանջարանցից, խոտից, արոտից, ձմեռակացից, ոչխարների հարկից, դաշտապահության և հողի թափուից, հարիջից, բադիավայի և հարսնության հարկերից պահանջվող

<sup>6</sup> Չիֆթ կամ չիֆթլիքը այն հողակտորն էր, որը մշակվել է մի զույգ եզան միջոցով: Երևանի վիլայեթում չիֆթի չափը ամենաբերրի հողերում կազմել է 80 դյոնում (1 դյոնումը՝ երկարությամբ և լայնությամբ՝ 40 քայլ), միջին արգասաբեր հողերում՝ 100 դյոնում, իսկ ոչ լավ տեղերում՝ 130 դյոնում: Այն բաժին էր հասնում միայն ամուսնացած մահմեդական տղամարդկանց:

<sup>7</sup> Հարկի տեսակ, որը վճարել են ոչ մահմեդական չափահաս տղամարդիկ:

<sup>8</sup> Հողագործ մահմեդականի ֆեոդալին վճարած հարկերից մեկն է. կար երկու տեսակի բեննաք՝ էքինլու և ջաֆա: Էքինլու բեննաքի հարկ էին վճարում այն հպատակները, որոնք ունեին կես չիֆթից պակաս հողակտոր, իսկ ջաֆա բեննաքի հարկ վճարողները հող չունեին:

<sup>9</sup> Խոսքը բերքի հաստության դիմաց միանվագ սահմանված վճարի մասին է:

<sup>10</sup> Հողաբաժին պահելու իրավունք, որը տալիս էր ֆեոդալ հողատերը: Դրա դիմաց՝ գյուղացին պետք է վճարեր ֆեոդալին:

<sup>11</sup> Հարիջ էր կոչվում այն հպատակը, ով իր ֆեոդալի տիրություններից դուրս մեկ այլ տեղ հող ուներ:

<sup>12</sup> Եկամտի լրացուցիչ աղբյուրների հետամուտ լինելով՝ օսմանցի կառավարիչները տուգանում էին գյուղացիներին: Բադիավան գանձվող տուգանքների և հարկի ընդհանուր անունն է:

<sup>13</sup> Կախված կրոնական և դասակարգային տարբերությամբ:

տուրքերը: Մնացյալ հարկերը, պայմանավորված տվյալ գյուղի սոցիալ-տնտեսական հնարավորություններով, պայմանական բնույթ ունենին:

Դատելով սահմանված հարկաչափերից՝ կարելի է փաստել, որ ամենաբարձրը ցորենից, բամբակից և գարուց պահանջվող հարկադրուքներն էին, որոնք ամենաշատն էին զարգացած գավառում:

Ուշագրավ է, որ օսմանյան իշխանությունները Վեդիի գավառում որոշ հարկերի դիմաց սահմանել էին նրանց հստակ դրամական չափը: Այսպես օրինակ՝ ցորենի և ոսպի մեկական քիլեից<sup>14</sup> սահմանվել է 8-ական աքչե<sup>15</sup>, իսկ գարու ամեն մի քիլեից գանձվել է 6-ական աքչե:

Հարկերի համատեքստում կարևոր է նաև ջրադացների և ներկատների քանակի ուսումնասիրությունը: Պարզվում է, որ գավառում հաշվառված է եղել 41 ջրադաց, որից 5-ը շահագործման ենթակա չէին: Դրանցից գանձվել է 30-ական աքչե: Ինչ վերաբերում է ներկատներին, ապա գավառում դրանք երկուսն էին, որից մեկը Մեծ Վեդիում էր, իսկ մյուսը՝ չբնակեցված Զենջիրլու գյուղում: Առաջին գյուղում դրա դիմաց գանձվել է 1000 աքչե, իսկ Զենջիրլուում ներկատնի հարկաչափը սահմանված չի եղել:

Մեկ այլ ուշագրավ իրողություն, որը կապված գյուղերից գանձվող ընդհանուր հարկաչափերին: Ընթացիկ հարկացուցակից պարզվում է, որ ամենաբարձր հարկերը գավառում գանձվել են Մեծ Վեդիում, որի չափը կազմել է 80000 աքչե: Իսկ ամենափոքր հարկաչափը սահմանված էր Աղաքիլիսե գյուղում՝ 1000 աքչե: Ինչ վերաբերում է մնացյալ գյուղերի դիմաց սահմանված հարկաչափերին, ապա դրանք խիստ տատանվել են:

Այսպիսով, Վեդիի օսմանյան հարկացուցակը կարևոր տեղեկություններ է հաղորդում գավառի ժողովրդագրական տվյալների վերաբերյալ: Բացի այդ, դրա միջոցով, կարելի է վերհանել գյուղերի սոցիալ-տնտեսական պատկերը՝ բնակեցվածությունն՝ ըստ գյուղերի և տեղեկանալ գյուղերից գանձվող հարկաչափերին:

<sup>14</sup> Ընդդեմի (ցորեն, գարի և այլն) չափման միավոր, որը տարբեր է եղել ըստ ժամանակաշրջանի:

<sup>15</sup> Արծաթե դրամի միավոր: Օսմաններեն նշանակում է սպիտակավուն: Օսմանյան աքչեները հավասար էին մեկ քառորդ դիրհեմ արծաթի, իսկ դիրհեմը հավասար էր 3.06 գրամի:

**Գ. ՄԻՐԶԱԲԵԿՅԱՆ**

**ՎԵԴԻ ԳԱՎԱՌԸ 1590 Թ. ՕՍՄԱՆՑԱՆ ՀԱՐԿԱՑՈՒՑԱԿՈՒՄ  
ԱՄՓՈՓՈՒՄ**

Վեդի գավառի հարկացուցակը կարևոր սկզբնաղբյուր է ժողովրդագրության և սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների ուսումնասիրման համար: Վեդիի աշխարհագիրը տեղեկություններ է հաղորդում գյուղերի քանակի, բնակչության էթնիկ կազմի, գանձվող հարկերի մասին և այլն: Գավառում հաշվվել է 53 գյուղ, որից 44-ում բնակչություն արձանագրված չէ: Վեդիում բնակչության մեծամասնությունը կազմել են մահմեդականները: Գյուղաբնակները իշխանություններին վճարել են տարատեսական հարկեր, որոնց մեծ մասը գանձվել է յուրաքանչյուր գյուղից:

**Г. МИРЗАБЕКЯН**

**ПРОВИНЦИЯ ВЕДИ В ОСМАНСКОМ НАЛОГОВОМ РЕЕСТРЕ 1590 Г.  
РЕЗЮМЕ**

Налоговый реестр провинции Веди важный источник по исследованию демографических и социально-политических вопросов. Перепись Гарни предоставляет данные об количестве сел, этническом составе, взимаемых налогах и тд. В провинции насчитывалось 53 сел из которых в 44-и не были зафиксированы жители. Большинство населения Веди составляли мусульмане. Крестьяне сел платили османским властям различные налоги большая часть которых собиравалось с каждого села.

**G. MIRZABEKYAN**

**THE VEDI PROVINCE IN THE 1590 OTTOMAN TAX REGISTER  
SUMMARY**

The tax register of Vedi province is an important source from the aspect of demography and socio-economic issues. The tax register of Vedi gives an opportunity to research the quantity of villages, ethnic composition, taxes, etc. The province contains a list of 53 villages including 44 ones where it is not registered population. The most population of Vedi were Muslims. The villagers paid different taxes to the Ottoman authorities mostly them collected from every settlements.